

ד

התפטרות נבחר ציבור

מקובל בימינו, שלנבחר ציבור יש זכות להתפטר. החוק במדינת ישראל קובע שאפילו 'האזרח מספר אחת', נשיא המדינה, יכול להתפטר מתפקידו.¹ אין ספק שבמסגרת חוק יסוד: חופש העיסוק, נכלל גם העיקרון של חופש אי-העיסוק. דבר זה ברור לחלוטין, עד שהוא ממש מושכל ראשון. למרות זאת, נבקש לבחון להלן את השאלה במסגרת ההלכה ומחשבת ההלכה:² האם התפטרותו של נבחר ציבור לגיטימית מבחינה הלכתית, והאם יש מצבים שבהם היא רצויה?

א. מלך

האם מלך יכול להתפטר? יתכן ושאלה זו תלויה בדין מלך שמחל על כבודו, והלכה היא³ שאין כבודו מחול (קידושין לב ע"ב). עם זאת, דבר זה אמור כאשר הוא נשאר מלך, והשאלה הנשאלת היא מה הדין כאשר הוא 'מוחל' ומבקש להסיר מעל עצמו את המלכות עצמה.

בשיטה מקובצת (כתובות יז ע"א ד"ה וכתב הרמב"ן בשם רש"י) כתב:

שלפיכך ריבה הכתוב שימות הרבה,⁴ משום דאין כבודו מחול, פירוש, דכל שעה שמוחל על כבודו, הרי כאילו הסיר עצמו ממלך, וצריך אתה להשימו עליו מחדש.

1. סעיף 19 לחוק יסוד: נשיא המדינה.

2. בשל כך נעשה להלן שימוש לא רק במקורות הלכתיים-פסיקתיים אלא גם במקורות תנ"כיים, מדרשיים ואף הגותיים וסיפוריים.

3. רמב"ם, הלכות מלכים ומלחמות פ"ב ה"ג.

4. "שום תשים עליך מלך", דברים יז, טו.

משמע, גם אם הוא עצמו מבקש להתפטר, הרי שעליך - כלומר, על עם ישראל - מוטלת חובה 'להשימו עליך מחדש', ואם כן אפשר גם שהתפטרותו אינה תקפה. כך יש מקום להבין מתוך דברי התוס' (תמורה כ ע"א ד"ה הני): "ונשיא לא חזי להיות לו דין יחיד" - ואם ההלכה הייתה שהוא יכול להתפטר, אזי מדוע "לא חזי"? בשם הרב חיים קניבסקי⁵ מובא, שרק כאשר אינו רוצה להפקיע ממנו לגמרי את המלוכה, יש מקור לכך שמלכותו אינה נפקעת. לעומת זאת, כאשר הוא מתפטר ושוב אינו רוצה כלל להיות מלך, אפשר שההתפטרות אכן תקפה.

לעומת זאת, בשו"ת עטרת פז⁶ אכן הסיק מדברי השיטה מקובצת שמלך אינו יכול להתפטר. לדידו, זו גזרת הכתוב - "שום תשים", שאף אם מבקש המלך להפקיע עצמו מהמלוכה, היא חוזרת אליו שוב ושוב. "מלכותא דארעא כעין מלכותא דשמיא" (ברכות נח ע"א) - מלכות אנושית היא מעין בבואה של מלכות שמימית, וניתן להקיש מזו על זו. לא בכדי מברכים על מלכי ישראל: "שחלק מכבודו ליראיו" (ברכות ס), כביכול ממש חלק מכבודו יתברך. ואחר שהמלך הוא כעין שליח מן שמיא להנהיג את המלכות, המלכות אינה שלו, ומחילתו היא כמוחל על כבוד שמים שאינו שלו, וזה ודאי שאינו יכול. סיוע לדברים אלו, שמלך אינו יורד מתפקידו לעולם, משתמע מלשון התוספתא (שבועות א, 1): "נשיא ומשיח - קדושתן עולמית"⁷.

עם זאת, תקדים להתפטרות מלך, ניתן למצוא בפרשיית שאול ומלחמת עמלק, זאת לפי פרשנות העונג יום טוב. כאשר שאול נשלח ע"י שמואל למלחמת עמלק, נאמר: "ויבא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל" (שמואל א' טו, ה). הגמרא (יומא כב ע"ב) מבארת:

וירב בנחל - על עסקי נחל. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול: "לך והכית את עמלק" (שמואל א' טו, ג), אמר: מה על נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה, כל הנפשות הללו, על אחת כמה וכמה; ואם אדם חטא, בהמה מה חטאה; ואם גדולים חטאו, קטנים מה חטאו. יצאה בת קול ואמרה לו: "אל תהי צדיק הרבה" (קהלת ז, טז).

5. דרך שיחה, פרשת שופטים.

6. א, כרך ג, חו"מ סי' א.

7. עי' עוד שולחן מלכים - הלכות מלכים ומלחמות, פ"א ה"ז אות כג, ואות כו, על האפשרות לסלק מלך על ידי העם.

שאלו ריחם על העמלקים ולא רצה להשמידם. כיצד נהג שאול? בהקדמת שו"ת עונג יום טוב,⁸ ביאר זאת כך: התורה (ויקרא ד, כב-כג) מחייבת קרבן מיוחד לנשיא שחטא:

אשר נשיא יחטא ועשה אחת מכל מצות ה' אלהיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם. או הודע אליו חטאתו אשר חטא בה והביא את קרבנו שעיר עזים זכר תמים.

במשנה הוריות (פ"ג מ"ג) וכן במדרש ילקוט שמעוני (ויקרא, סי' תסט) מוגדר קרבן זה כייעודי למלך בלבד:

"אשר נשיא יחטא" (ויקרא ד, כב) – תנו רבנן: יכול נשיא שבט, תלמוד לומר (שם): "מכל מצות ה' אלהיו", ובמלך הוא אומר (דברים יז, ט): "למען ילמד ליראה את ה' אלהיו". מה להלן, שאין על גביו אלא ה' אלהיו – אף נשיא, שאין על גביו אלא ה' אלהיו, ואיזה הוא – זה מלך.

כלומר, כאשר יש על המלך מורא בשר ודם, הוא אינו מביא את הקרבן המיוחד שלו. קיומו של מורא בשר ודם על מלך, מנוגד וסותר את עצם הווייתו והגדרתו כמלך. התלמוד הירושלמי (ראש השנה פ"א ה"א; הוריות פ"ז ה"ב) מציין כדוגמה לדבר את דוד המלך, בתקופה שברח מירושלים במרד אבשלום: "רב חונא אמר: כל אותן ששה חדשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום בנו, בשעירה היה מתכפר כהדיוט". וכל זאת משום שבאותה שעה היה עליו גם מורא בשר ודם.⁹ הבהיר אפוא בשו"ת עונג יום טוב, שזו הייתה תשובת שאול לשמואל: "כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (שמואל א' טו, כד). בכך הסיר שאול מעל עצמו את הגדרתו כמלך, שכן הוא ירא את העם. אלא שעתה, כאשר אינו מלך, אזי אין עליו חיוב של מחיית עמלק, לפי שכשנכנסו ישראל לארץ הם נצטוו להעמיד מלך ואחר כך למחות את זרעו של עמלק, ובסדר זה דווקא,¹⁰ ואם אין מלך תחילה, אין חיוב מחיית עמלק אחר כך. על כך השיב לו שמואל: "כי מאסת דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל" (שם

8. סק"ו; וכן בעונג יום טוב - דרוש, עמ' 85, דרוש לפרשת זכור, ד"ה ועתה נבא, ד"ה ולהבין וד"ה והנה.

9. על מעמדו של מלך בורח, עי' עוד שולחן מלכים, הלכות מלכים פ"א ה"ז אות כח.

10. עי' שולחן מלכים - הלכות מלכים ומלחמות, פ"א ה"א.

שם, כו). בכך גדול היה עווננו של שאול, שעשה תחבולות לפטור עצמו מן המצווה המוטלת עליו.¹¹ ומסכם העונג יום טוב: "ולזה יקרא ממאס דבר ד', כי לא חמד לעשות המצוה כמצווה עליו ואדרבה ישתדל להפטר ממנה". ולענייננו, נמצאנו למדים ששאול 'התפטר' ממלכותו.

ב. שאר שררות

עד עתה דובר על יכולת התפטרות המלך, שבו, כאמור, יש ריבוי - "שום תשים". לפי זה, בשאר שררות, אותן שאין בהן עניין מלכות שמים, הלכה ייחודית זו אינה נוהגת, וניתן להתפטר. כל יתר המשרות והתפקידים אינם אלא זכות לשמש את בניו של הקדוש ברוך הוא, וכעין שאמרו בהוריות (י ע"א) "כמדומין שררה אני נותן לכם, עבדות אני נותן לכם", ואם הלה כבר אינו רוצה בעבדות זו, רשאי הוא להיפטר ממנה.

לא כך סבר בעל שו"ת בית שערים (יר"ד סי' שלד). לדבריו, בן אינו יכול למחול על כל שררה שירש מאביו, כיוון שמן השמים זיכו לו את גדולת אבותיו, והקב"ה שפסק גדולה לאבותיו פסק גם לבניהם אחריהם.¹² אפילו בהסכמת הציבור הוא אינו יכול למחול, כיון שאין הכבוד שלהם אלא כבוד המקום הוא. ראה לדבר הביא ממהרש"א קידושין (לג ע"א) בענין מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול: "דמלך בשר ודם מלכותא דארעא לא הוי אלא כעין מלכותא דשמיא, ומשמיא מוקמי ליה ולא דיליה הוא, ואין מלך בשר ודם יכול למחול כבוד מלכות שמים". אם כך הבן, הרי ודאי כל שכן שהוא עצמו, בעל השררה, אינו יכול להוריד עצמו ממנה, שהרי קיבלה לשררה זו מן השמים ומשמיא זכו לו.

דברים דומים עולים גם מהמדרש (שמות רבה מ, ב), והובאו גם ברמב"ן (שמות לא, ב): "הביא הקדוש ברוך הוא את ספרו של אדם הראשון ואמר לו כל אדם ואדם התקנתיו מאותה שעה, וכן בצלאל התקנתיו מאותה שעה". מבואר אם כן שכל אדם שזוכה לגדולה, הרי שהיא היתה שמורה ומונחת עבורו עוד מששת ימי בראשית, ומיד כשנולד מתמנה עליה מאת הקדוש ברוך הוא והיא מובטחת לו עד

11. ראה ברכות לה ע"ב: הנהגתם של דורות האחרונים לעומת דורות הראשונים, לעניין התחייבות במעשר.

12. עי' עוד שולחן מלכים - הלכות מלכים ומלחמות, שם, פ"א ה"ז אות כ.

שיגיע זמנה. אם זו התפיסה, ספק אם ניתן להתפטר משררה זו, ברם ספק אם ניתן לקבוע מסמרות להלכה ממדרש.¹³

תקדים של התפטרות בשאר שררות מצאנו אצל בני בתירא, אשר התפטר מנשיאותם ופינו את מקומם להלל.¹⁴ הרקע היה הלכה שנעלמה מהם, האם קרבן פסח דוחה שבת, ובא הלל ולימד אותם שאכן קרבן פסח דוחה את השבת, וכן הציג לפנייהם מקור לכך. בני בתירא לא היו חייבים להתפטר בשל כך, אך הם בחרו לנהוג כך מתוך ענווה יתירה. הדגיש זאת הרב עובדיה יוסף,¹⁵ שהוסיף והפנה לאמור בגמרא בבא מציעא (פד סע"ב) שם מונים את בני בתירא בכלל רשימה מצומצמת של ענוותנים, ופירש רש"י (שם): "שהיו נשיאים, ומפני שראו שהלל גדול בתורה, עזבו נשיאותם ומינהו נשיא עליהם".

כן הוא גם בירושלמי (כלאים פ"ט ה"ג): "רבי הוה ענוותן סגין, והוה אמר: כל מה שיימר לי בר נשא, אנא עביד, חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני, דשרון גרמון מנשיאותיהו ומנו יתיה". גם מכאן עולה שבני בתירא לא היו חייבים לעשות כן. זו הייתה החלטתם-הם, דרך ענוה יתירה.¹⁶

רב שרירא גאון מסביר באגרתו¹⁷ את הרקע לדברי רבי:

בימיו של רבי, רב הונא הראשון היה ראש הגולה בבבל. זהו שאמרו (שם בהוריות ובילקוט שמעוני דלעיל): שאל הימנו רבי מר' חייא, כגון אני, מה בשעיר (כלומר: האם יש לי דין מלך שאין מעליו אלא ה' אלקיו ובזמן שבית המקדש קיים מביא קרבן מיוחד)? אמר לו: הלוא צרתך בבבל, ומי הוא, רב הונא. ושנה רב ספרא, ששם שבט וכאן מחוקק... הרי אותם שבבבל עדיפים יותר, הואיל והם שבט. רבי היה עניו ביותר, ואע"פ כן היה אומר רבי, כל מה שיאמר לי אדם אני עושה, חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני שהורידו את עצמם מנשיאותם ומנאוהו. אבל רק אילו עלה רב הונא ראש הגלות לכאן, הייתי מושיבהו למעלה ממני, כי

13. ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך אגדה, אות ד: אין למדין מאגדה, ועוד.

14. פסחים סו ע"א.

15. הקדמה לשו"ת יחווה דעת ח"ו, וקונטרס יביע אומר.

16. וראה אנציקלופדיה תלמודית, יד, ערך 'חזקת שררה', טור שנ: מן הדין, כיון שזכו בני בתירא לישוב בראש ולהיות נשיאים, לא היה להם להסתלק וליתן כבודם לאחר, ואף על פי שהלל היה גדול מהם בתורה, וגם בא מזרעו של דוד; וראה ריב"ש להלן.

17. סע' פד-פה.

הוא משבט יהודה ואני משבט בנימין, הוא מן הגדולים של יהודה, מן הזכרים, ואני מן הקטנים, מן הנקבות. בימיו של רבי מת רב הונא בבבל. נכנס ר' חייא הגדול אצלו ואמר לו, הרי רב הונא בחוץ! נתכרממו פניו של רבי.¹⁸ אמר לו, ארונו בא, אמר לו רבי לרבי חייא, צא וראה מי צריך לך בחוץ. יצא דקדק ולא מצא שום בן אדם, וידע רבי חייא שכעס עליו רבי, ונהג נזיפה בעצמו שלשים יום, ולא נכנס אצל רבי שלשים יום.

ניתן לומר שיוצא הדופן בהנהגתם של בני בתירא מלמד על הכלל, שבדרך כלל מעשה כזה אינו ראוי. אמנם, הירושלמי (פסחים פ"א ה"א) מתייחס למעשה בני בתירא בחיוב, ומבאר שהמעשה התגלגל בהשגחה משמים: "למה נתעלמה הלכה מהן, כדי ליתן גדולה להלל", והם נמצאים בחברת צדיקים נוספים: "שלשה הניחו כתרן בעולם הזה, וירשו חיי העולם הבא, ואילו הן: יונתן בן שאול, ואלעזר בן עזריה, וזקני בתירה".

אולם בשו"ת הריב"ש (סימן רע"א) כתב, שמי שכבר היה נוהג בשררה והחזיק בה, זכה בה, ולא ראוי שיתפטר. הריב"ש מציין לירושלמי הוריות (פ"ג ה"ה) שם מסופר על שתי משפחות - הושעיא ובר פזי, שהיו עולות ושואלות כל יום בשלום הנשיא. משפחת דבי הושעיא היו נכנסים ויוצאים ראשונים. הלכו משפחת בר פזי והתחתנו עם בית הנשיא, באו ורצו להיכנס ראשונים. באו ושאלו את ר' אמי. אמר להם ר' אמי: "והקמות את המשכן כמשפטו" (שמות כו, ל), וכי יש משפט לעצים? אלא קרש שזכה לינתן בצפון ינתן בצפון, בדרום ינתן בדרום. בירושלמי (שם) נאמר עוד, ששתי משפחות היו בצפורי: בולטייא וסגנייא, שהיו עולות ושואלות כל יום בשלום הנשיא. בני בולטייא היו נכנסים ויוצאים ראשונים. הלכו בני סגנייא ולמדו תורה, באו ורצו להיכנס ראשונים. שאלו את חכמים. בא רבי, ודרש: אפילו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ. מכאן למד הריב"ש שמי שהחזיק באיזו שררה או דין קדימה, ואפילו החזיק מעצמו, אין נוטלין אותה ממנו לתת אותה לאחר, ואפילו שאחר זה גדול ממנו, מכיוון שכבר זכה בה. זאת, להוציא מקרה

18. הפני משה, כלאים פ"ט ה"ג, וכן כתובות פ"ב ה"ג, מסביר: רבי חשב שר' חייא אמר לו את הדבר כדי לבחון אם באמת יקיים דבורו, ולנסותו הוא בא. לעומת זאת, בקרבן העדה (כתובות שם) מסביר, שנשתנו פניו, כי חשב שר' חייא אומר לו שיעשה באמת לר"ה כמו שעשו בני בתירא להלל.

שבו הזוכה הוא עם הארץ והשני הוא תלמיד חכם. לעומת זאת, כל עוד שהמחזיק הוא תלמיד חכם, אין מסלקין אותו, אף על פי שהבא לנוטלה גדול ממנו. כאן שב הריב"ש לבני בתירא, שאותם מנו רז"ל בין שלושה ענוותנים: "מפני מה שעשו להלל, שהושיבוהו בראש, ומינוהו נשיא עליהם, אף על פי שהיה גדול מהם בתורה וקא אתי מזרעא דדוד", והוא סובר שהמעשה שעשו אינו נכון, ומהווה ענוה מוגזמת:

אלא כיון שזכה בן בתירא לישב בראש ולהיות נשיא, לא היה לו להסתלק, אלא מפני ענוותנות גדולה שהיתה בו ורצה להסתלק מעצמו. וכבר העיד רבינו הקדוש על עצמו, שכל דבר ענוה היה הוא עושה, אבל לא היה עושה מה שעשו בני בתירא לזקנו, ליתן כבודם לאחר. כי אף על פי שהחכמים ראוי להם לברוח מן השררה, אבל כשנתמנו בה היו מקפידין שלא להסתלק ממנה. כבגמרא מנחות (קט ע"ב): א"ר יהושע בן פרחיה, בתחילה כל האומר עלה לה אני כופתו ומניחו לפני ארי, עכשיו האומר לירד ממנה אני מטיל עליו, קומקום של חמין.¹⁹

אמור מעתה: לדידו של הריב"ש, הנהגה נכונה וראויה היא לנבחר ציבור, שלא להשתמט מעול השררה שהוטלה על גביו, ולהימנע מלהתפטר.

ג. משרת רבנות

בשו"ת חתם סופר (א, או"ח סי' 17) כתב שאומנם, ברוב קהילות ישראל נוהגים לכתוב שטר מינוי רבנות לזמן קצוב, לשלוש או חמש שנים, אך למרות זאת, מעולם לא נשמע שאחר כלות הזמן ההוא יצא הרב נקי מרבנותו. וטעם המנהג הוא על פי מה שנפסק ברמ"א (ח"מ שלג, ג), שאסור לפועל ולמלמד להשכיר את עצמו לפרק זמן של יותר משלוש שנים, שנאמר (ויקרא כה, נה): "עבדי הם", ולא עבדים לעבדים. מסביר החת"ס טעמו של דבר:

19. ראה מקבילה בירושלמי, פסחים פ"ו ה"א: "אמר ר' יושוע בן קבסיו כל ימי הייתי בורח מן השררה, עכשיו שנכנסתי כל מי שהוא בא ומוציאני, בקומקום הזה אני יורד לו. מה הקומקום הזה כוונה ומפציעו מפחם בו, כך אני יורד לו" - מסביר הפני משה שם: "כלומר בכל מיני תחבולות אני עומד כנגדו".

דאם כן, יצא מכלל שכיר ונכנס לכלל עבד, ואסור למכור עצמו בעבד עברי... כותבים זמן בשטר הרבנות, היינו לטובת הרב המשכיר, שיהיה יכול לחזור בו אחרי כלות הזמן, ואינו כעבד עברי, אבל הקהל – אין בידם לחזור, אפילו ככלות הזמן, אלא במקום שנהגו.

משמע מתשובת החת"ס, שהרב עצמו רשאי שלא להמשיך ככהונתו אחר כלות הזמן שקבעו אתו. גם בשו"ת בנין ציון (סי' קכד), התיר לרב לעזוב את מקום כהונתו בשל נסיבות אישיות - לדוגמה, כאשר מתים בניו והוא חושש לדברי ספר חסידים²⁰ שעליו לשנות את מקומו. הדבר מותר לו גם כאשר עלול להחליפו אחר שאינו הגון, כיוון שאינו צריך לסבול כדי לזכות אחרים, כשם שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך. וכן משמע מדברי שו"ת לחם יהודה,²¹ שאין איסור לרב לעזוב את עסקי הציבור, ובמיוחד אם מטרידים אותו בשנאת חנם ולשון הרע ואינם נשמעים לדבריו.

לעומת זאת, בשו"ת שואל ונשאל (ג, חו"מ סי' תעז), כתב הרב כלפון משה הכהן לרב חורי דברים חדים וברורים: לרב אסור להתפטר מתפקידו, ואפילו אין נותנים לו כדי סיפוקו, ואפילו מקניטים אותו, אין לו לסגת מתפקידו.²² זאת ועוד, במקום נוסף בשו"ת שואל ונשאל (ה, חו"מ סי' ה), שב ודן הרב כלפון בנושא זה, ושב והעלה שאסור לרב להתפטר ממשרתו, זאת מכמה טעמים:

1. קל וחומר מכך שמלכתחילה היה חייב להתמנות אם אין אחר כמותו, שנאמר (משלי ז, כו): "ועצומים כל הרוגיה" זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה;²³
2. מעלין בקודש ואין מורידין;
3. כבוד הציבור;
4. כבוד התורה;

20. מהד' מרגליות, סי' רמז, תעח.

21. בני יהודה (עייאש), סי' קכד.

22. בשו"ת שואל ונשאל, הקדמה לחלק ג, מסופר כי כאשר שמע הרב כלפון משה הכהן שהרב חיים חורי, ראב"ד גאבס, רצה להתפטר ממשרתו, הוא הטיל את כל כובד משקלו כדי להניאו מהחלטתו. הוא עשה זאת ביודעו שהתפטרות זו עלולה לגרום להידרדרות רוחנית והרס יסודות הדת, משום שהרב חורי היה נערץ ואהוד על כל שכבות הצבור, והיו נשמעים לקולו. ואכן, דבריו פעלו את פעולתם, והרב חורי חזר בו מהחלטתו.

23. שו"ע, חו"מ י, ג.

5. זכות הציבור ותועלת הציבור אשר גוברים על התועלת האישית. גם בשו"ת אורח משפט (ח"מ סי' כא), אסר הראי"ה קוק על רב לחזור בו ממינוי, לפי שהוא דבר האבד וקלקול גדול ונוגע לנפשות ולממונות, ואסור לגרום נזק לאחרים. הוא גם ציין לדברי החת"ם סופר דלעיל, שקוצבים זמן למינוי הרב, ואם כך הרי שוודאי אסור לו להתפטר בתוך הזמן. אדרבה, שווה בנפשך: אם לקהל אסור לפטרו בתום התקופה ולו מותר להתפטר לפני תום התקופה, אין משמעות לתקופה הכתובה בהסכם! עוד כתב לאסור מדין נדר מצווה, שחייב לקיימו, וכיוון שהוא לטובת הציבור אין לו הפרה ללא הסכמתם. אע"פ שמלמד אכן יכול להתפטר,²⁴ במלמד אין חשיבות כה מהותית ומשמעותית לזהותו, ואפשר להחליפו. לא כן רבנות, שם הדבר ידוע שאי אפשר למצוא מיידית רב שיהיה הגון לציבור ורצוי להם כמו זה שבחרו בו. אם כן, בחירתו הייתה על דעת שדווקא הוא יבוא להנהיג את הציבור, ולא יעמיד אחר במקומו. עוד הוסיף, שאפילו פועל שיכול לחזור בו, אין זו משנת צדיקים ויש לו עליו תרעומת, ובודאי שאין לרב לגרום לשנאת רבים מוצדקת עליו.

בשו"ת חבל נחלתו (ו, כו) העלה שלרב יש איסור להתפטר מרבנותו, אלא אם כן אינו יכול עוד למלא את תפקידו בכלל, וגם אז, מוטל עליו למצוא רב אחר כמותו שיכהן במקומו. בתוך דבריו הביא מספר בדרך עץ החיים,²⁵ שם מסופר על הרב איסר זלמן מלצר, שרצה להתפטר ממשרת הרבנות בסלוצק, ושאל את רבו רבי חיים מבריסק ואת החפץ חיים, ושניהם אמרו לו שאין לעשות כן. הרא"ז עצמו סיפר על כך לחתנו הרב אהרון קוטלר, והוסיף ביאור על פי מה שאמר ה' למשה ביחס ליהושע:

24. ראה רמ"א, חו"מ שלג, ה, שעבודתו של מלמד היא בגדר דבר האבד, ולכן הוא יכול לחזור בו רק אם חלה הוא או אשתו ובניו. ובש"ך, שם ס"ק כו, כתב, שאם מעמיד לו מייד אחר במקומו, רשאי להתפטר. וראה שו"ת מהר"ם מרוטנברג, ג, סי' שפז, וסי' תעז, שהוא בגדר דבר האבד משני טעמים: גם הבטלה של התינוק, וגם בשל "אם תעזבני יום יומיים אעזבך". עם זאת, אינו ממש כמו פשתן במשרה שמתקלקל, שכן התינוק אינו שוכח את שלמד, ולעתים לא מזיק לתינוק קצת חופש, ואף ייתכן שגם ילמד קצת לבד. וראה קובץ בית דוד - ברורי הלכה בדיני שכירות פועלים, עמ' רס-רסא, שם העלה הרב זילברשטיין שמלמד יכול להתפטר גם מסיבות נוספות, כגון לטפל באביו החולה.

”והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצויתה אותו לעיניהם” (במדבר כז, יט), ופירש רש”י: ”וצויתה אותו – על ישראל, דע שטרחנין הם, סרבנים הם, על מנת שתקבל”. וכבר פסק הרמב”ם בפ”א מהלכות מלכים הלכה ז’: ”ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם”. העולה מדברים אלה, שבמינוי לשררה בעם ישראל בקבלת תפקיד של רבנות וכיוצא בו, ישנו גדר מיוחד של המשך וקיום, אשר אינו נפסק, וקבלת התפקיד הינה ’ללא תנאים’. אם כן, מוטל על בעל התפקיד להשאיר בתפקידו, ואין לו רשות להפסיק, אלא אם כן עולה לתפקיד גדול יותר, בבחינת ’מעלין בקודש ואין מורידין’. להסתלק מתפקיד של רבנות ושררה – זאת אין לעשות.

ד. מינוי ציבורי

הרב שלמה גורן²⁶ דן באפשרותם של חברי וועדה שמונתה כדי לבחור את הרבנים הראשיים להתפטר מתפקידם. הוא מכריע שכל מינוי ציבורי הוא כהשתעבדות לציבור לבצע פעולות לטובת הציבור, והמתמנה אינו יכול להתפטר, שהרי הוא כעבד לציבור. זאת בשונה מפועל שיכול לחזור בו, משום ”עבדי הם ולא עבדים לעבדים”,²⁷ כאן מצווה להיות ’עבד’ והמתמנה אינו יכול לחזור בו. הרב גורן הביא לדבריו מספר ראיות:

מסופר בגמרא (הוריות י ע”א) שרבן גמליאל רצה למנות את ר’ אליעזר חסמא ור’ יוחנן בן גודגדא, ”ושלח להם ולא באו, חזר ושלח ובאו. אמר להם, כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם, שנאמר (מלכים א’ יב, ז): ’וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה’”. והמדרש²⁸ מסיים: ”ללמדך שכל המתמנה על הצבור נעשה עבד לצבור”. סיפור זה מופיע בשינויים קלים גם בספרי,²⁹ ושם הוסיפו: ”שהושיבן רבן גמליאל בישיבה, ולא הרגישו בהן התלמידים (כלומר, לא נשאו בשררתם, ולכן לא בלטו). אמר להן: הרעתם לצבור, שאי אתם מבקשים לעשות שררה על הצבור. לשעבר הייתם ברשות עצמכם, עכשיו הרי אתם עבדים

26. תחומין, כב (תשס”ב), עמ’ 13-15.

27. בבא מציעא י ע”א.

28. ילקוט שמעוני, מלכים א’ ס’ קצו.

29. ספרי ומדרש תנאים, דברים א, טז.

משועבדים לצבור". כלומר, לאחר שקיבלתם מינוי ציבורי, שוב אין אתם ברשות עצמכם לחזור בכם, ואפילו לא הרגישו הציבור בכך, ואם אינכם ממלאים את התפקיד אתם פוגעים בציבור.

עוד מצאנו במדרש:³⁰ "נתמנה אדם בראש ונטל טלית, לא יאמר לטובתי אני נזקק, לא איכפת לי בצבור, אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר בייא על חברו, או עובר עבירה, ולא ממחה בידו - הוא נענש עליו... אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה, או ניצוח או נוצח". הרב גורן מסיק מכך שהתמנות על הציבור היא ככניסה לזירת קרב, שאין בה אפשרות לסגת, אלא חובה להילחם עד לניצחון או להפסד.

כן הדין גם באפוטרופוס או גבאי צדקה: "אפוטרופסין - עד שלא החזיקו בנכסי יתומין, יכולין לחזור בהן; משהחזיקו בנכסי יתומין, אין יכול לחזור בהן".³¹ כן כתב הריב"ש,³² כן פסקו הטור³³ והב"י בשם הרמב"ן והרשב"א, וכך נפסק בשו"ע.³⁴ הטעם מבואר בקצות החושן:³⁵ "וכיון דאפוטרופוס מצוה קא עביד, הוה ליה עבד ה'... ומכאן נראה ללמוד שאין בית דין יכולין לכוף שום אדם להיות אפוטרופוס על יתומים, ואינו חייב לקבל האפוטרופוסות בעל כרחו. ודבר ברור הוא, שאין זה מצוה שהבית דין יכופו עליה... אבל אם כבר התחיל בה, כופין אותו שלא לחזור; דכיון דמצוה הוא, לא שייך ביה עבדים לעבדים".

מכאן למד בחכמת אדם³⁶ גם לדין צדקה, שגבאי ואפוטרופוס, עד שלא החזיק ולא נתעסק בממון הצדקה יכול לחזור בו, ומשהחזיק או שהתחיל להתעסק לצורכי העניים אינו יכול לחזור בו, שכיוון שהתחיל במצווה, צריך לגמור. אמנם החכמת אדם מוסיף, שמסיבה מוצדקת יכול לחזור בו, כגון אם צריך לצאת מן העיר, או ששאר הגבאים אינם נוהגים כשורה והוא חושש שירננו גם עליו.

30. שמות רבה, פרשת יתרו, פרשה כז סי' ט.

31. תוספתא, בבא בתרא פ"ח הי"ב.

32. סי' תפט.

33. חו"מ סי' רצ.

34. שם סע' ה.

35. קצות החושן, שם, ה.

36. שער משפטי צדק, קמז, יט; וראה לעיל פרק ג אות ג.

נמצא שמינוי ציבורי הוא התמנות שאין אפשרות לחזור ממנה, שהרי נשתעבד לציבור, אלא אם נציגי הציבור – דהיינו, בית הדין אביהם של יתומים ויד עניים – מאשרים לו,³⁷ או שיש לו סיבה מוצדקת.

ה. התפטרות ראוי

לעומת התפטרות של הסרת אחריות, שכאמור אינה רצויה, ואולי אף אסורה, מצאנו התפטרות, וליתר דיוק איום בהתפטרות, שהוא מעשה אצילי, וזאת אצל משה רבנו. לאחר חטא העגל (שמות לב, לב), אומר משה רבנו לקב"ה: "ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת". כתב על כך הרש"ר הירש (על אתר):

מחני נא מספרך אשר כתבת – אין פירושו אפוא אלא זה: מחוק נא את שמי מבין שמות האישים החשובים לפניך, שחררני נא מן הייעוד שהועדת לי בתכנית עולמך.

משה – מנהיגו הראשון של עם ישראל – 'מניח את המפתחות על השולחן', ומבקש להשתחרר מתפקידו אם ה' אינו מוחל על חטא העגל. בספר סידורו של שבת,³⁸ כתב רבי חיים מטשרנוביץ', שמשה נוקט ב'תרגיל' ההתפטרות³⁹ כדי לבטל את הגזרה:

ומה שאמרו: הקדוש ברוך הוא גוזר גזירה והצדיק מבטל, הוא מטעם שדרך יועץ המלך להתייעץ את המלך ולפייסו בדברים. ולפעמים, כשהגזירה קשה, ורצונו למסור נפשו כדי לבטל הגזירה, מבקש ומפייס את המלך כמה פעמים, עד שהדיבור הזה יוצא מפיו, לומר לו: אין רצוני להיות השליחות הזה נעשה על ידי, שלח נא ביד תשלח, וכדרך שאמר משה רבינו ע"ה: מחני נא מספרך וגו', וכל גדולתי לא נחשב לכלום להיות בדבר הזה נעשה ע"י שליחתי ח"ו. ועל

37. עי' שו"ע חו"מ שם, ו.

38. שורש ה, ענף ד, עלה ג.

39. ראה שו"ת יביע אומר, ט, י"ד סי' כז: מעשה בראובן שהיה אב"ד במצרים וגילה שבית החולים היהודי אינו שומר כשרות, ולא הסכימו ראשי הקהל שיפרסם זאת. הוא התפטר כדי שהדבר יפורסם, והם קיבלו את התפטרותו ומינו את שמעון. הרב עובדיה יוסף הכריע שאין תוקף להתפטרות ואין למנות אחר, שמעלין בקודש ואין מורדין.

ידי זה לפעמים, מאחר שהמלך חפץ בשליחות ובהתקרבות של היועץ החביב בעיניו, וינחם על הרעה אשר דיבר לעשות ומוחל על הגזירה.

אם כן, משה מטיל את כל כובד משקלו על מנת להציל את עם ישראל. זו דוגמה מופתית למסירות נפש⁴⁰ של מנהיג. כידוע, במקרה זה של משה רבנו, הקב"ה דחה את 'איום' ההתפטרות, והשיב למשה: "מי אשר חטא לי אמחנו מספרי" (שמות שם, לג). בהמשך הכתוב, הקב"ה אף ציווה אותו מפורשות להמשיך בתפקידו: "ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך" (שם שם, לד). מכל מקום, עצם האפשרות להתפטר, מצידו של מנהיג ציבור, באה כאן לידי ביטוי.

1. נבחרי ציבור בימינו

למרות כל האמור, נראה שלמעשה שונים דינים אלו מדינם של נבחרי הציבור בימינו. מינוי הנשיאות בתקופת חז"ל, כמו גם מינוי לתפקידי רבנות משך אלפי שנים (עד לאחרונה), לרוב אינו מינוי המוגבל מלכתחילה בפרק זמן קצוב. זאת ועוד, מינויים אלה אינם תלויי אדם וקדנציה, ובאופן עקרוני יש בהם דיני ירושה לצאצאים.⁴¹ לא כן נבחר ציבור בימינו, שרק הוא נבחר ואין למשרתו כל דיני ירושה,⁴² ומלכתחילה הוא נבחר רק לפרק זמן קצוב ומוגבל. לכן, סברה היא, שיש לו רשות להתפטר.

בענין נבחרי ציבור בימינו, דן מפורשות הרב יעקב אריאל.⁴³ הדיון נסב על מקרה של חבר ועד במושב, שרצה להתפטר מתפקידו. הבא אחריו ברשימה, זה שאמור היה להתמנות במקומו, ייצג דווקא דעה מנוגדת לו, בעניין מסוים שעמד על הפרק אותה שעה והיה נתון במחלוקת. הרב אריאל הכריע שבמקום בו הבחירה היא על פי רשימה מפלגתית, ומכיוון הבא אחריו משתייך לאותה מפלגה, אפשר ומותר להתפטר. זו הייתה מראש דעת הקהל הבוחר, שהכיר את הרשימה וידע על קיומה

40. הרצי"ה קוק זצ"ל היה רגיל להדגיש שבשונה מן היישום התדירי של 'מסירות נפש', שעיקרו - דרך כלל - מסירות הגוף, הרי שאצל משה רבנו מדובר היה במסירות ה'נפש' ממש, השלכת כל עולמו הרוחני, ראה שיחות הרב צבי יהודה, שמות, עמ' 249-350.

41. ראה בספר שולחן מלכים - הלכות מלכים ומלחמות, שם, פ"א ה"ז.

42. ראה שולחן מלכים - הלכות מלכים ומלחמות, שם אות יד, ובהערה 235.

43. באהלה של תורה, א, סי' ב אות ד עמ' 32-34.

של אפשרות כזו. הרב אריאל הוסיף, שגם במקרה שאינו כזה, מותר להתפטר, וזאת משתי סיבות עיקריות:

- א. נציג ציבור אינו דומה לפועל,⁴⁴ ואף לא לשליח, שאפשר לטעון נגדם: 'לתקוני שדרתיך',⁴⁵ והוא גם לא דומה לשומר שאינו יכול להתפטר.⁴⁶ נבחר ציבור שונה מהם בכך שאינו פועל לפי דעת המשלח אלא הוסמך לפעול לפי מיטב שיקול דעתו. לכן, אם הוא סבור שטובת הציבור היא שיפנה את מקומו, הוא רשאי לעשות זאת אפילו אם הבוחרים סבורים שנגרם להם נזק מכך.⁴⁷
- ב. נוהג מקובל ורווח הוא שנציגי ציבור מתפטרים, כשירצו, ובעיקר כשהפעילות התנדבותית,⁴⁸ אחרת לא ימצאו לחברה אנשים שיסכימו לשרת אותה.

סיכום

מכלל האמור נמצאנו למדים שקבלת מנהיגות אינה 'קריירה', שאפשר להתפטר ממנה על נקלה, אלא שליחות ועול למען הציבור, וכדברי הגמרא: "כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם" (הוריות י"א-ע"ב). לא בכדי, נהג הראי"ה קוק זצ"ל לחתום: "עבד לעם קדוש". לאור זאת, יש להסיק:

- א. לכתחילה, לא נכון לנבחר ציבור להתפטר ביוזמתו מכהונתו. ככלל, המקורות התורניים אינם רואים בעין יפה את התפטרותו של מנהיג, נבחר ציבור. טוב ונכון שנבחר הציבור יישא בעול, כפי שהציבור בחר וכפי נקבע מראש.
- ב. עם זאת, בימינו, כאשר מלכתחילה הבחירה מוגבלת לזמן, ומלכתחילה ידוע

44. אף שפועל יכול לחזור בו אפילו באמצע היום - "עבדי הם ולא עבדים לעבדים" (ב"מ י"א).

45. קידושין מב ע"ב, שו"ע חו"מ סי' קפב סע' ב, שאם שינה השליח מדעת משלחו מעשיו בטלים.

46. שו"ע, חו"מ רצג, א. בטעם ההבחנה בין שומר לפועל, ראה קצות החשן, סי' עד סק"א: שומר אינו יכול לחזור בו, כי קיבל שעבוד ממוני על עצמו. לפי זה, נציג ציבור אינו כשומר כי לא השתעבד ממונית, אלא רק קיבל על עצמו לפעול לטובת הכלל. וראה ערוך השלחן, חו"מ רצא, יט, ששומר אינו יכול לחזור בו, כי אינו עושה מעשה ואינו דומה לעבד. גם לפי סברה זו, נציג ציבור שעושה מעשה אינו דומה לשומר ויכול לחזור בו.

47. יש מקום להניח שכוונת הרב אריאל היא למצב שבו שיקול ההתפטרות נובע מטובת הציבור. ברם, אם השיקול הוא טובת המתפטר, דומה שעל כך לא ניתן היתר ההתפטרות.

48. כמקובל ביחס לחבר ועד מושב או חבר מועצת עיר.

היה לציבור שקיימת חלופת התפטרות, אין למנוע מאיש ציבור להתפטר. אף שהדבר אינו מומלץ ולא טוב לכתחילה, הוא אפשרי. כך גם בהנהגה מקומית - ככל שהליך זה של אפשרות התפטרות והחלפת נציג היה ידוע מלכתחילה לבוחרים, אף שהבחירה הייתה באדם מסוים, עומדת לו הרשות להתפטר, או אף החובה אם הוסכם על כך מראש.

